SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM
BUDAPEST, HŐSÖK TERE
KURÁTOR · DÁGI MARIANNA
NYITVA · 2009. JÚNIUS 9. – AUGUSZTUS 30.
FELELŐS KIADÓ · DR. BAÁN LÁSZLÓ
TERV · BÁRD JOHANNA
FÉNYKÉPEK · MÁTYUS LÁSZLÓ
NYOMTATÁS · MESTER NYOMDA

AZ ÉVSZAK MŰTÁRGYA

2009. TAVASZ **NYÁR** ŐSZ TÉL

SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM – ANTIK GYŰJTEMÉNY

ORPHEUS ÖRÖKSÉGE

Az archaikus és klasszikus korban a költők *múzsai* műveket alkottak, a mesterség, a *techné* jelzője a *musiké* volt. A zene a görögök számára a mai jelentésénél egyszerre szűkebb és tágabb: a költő nem *meg*zenésítette a verset — a mű szöveg, dallam, ritmus és élő előadás egysége, hangszerrel kísérve szólalt meg valamilyen nyilvános alkalommal, például a közösség, a *polis* vallási ünnepein vagy a társadalmi együttlét privát rituális együtt-ivásain, a *symposion*okon. A dalok nyilvános előadásának hagyománya természetes módon állította a figyelem középpontjába az előadás külsődleges jegyeit, az előadó ének- és hangszeres tudását, arcjátékát, díszes ruháját és hangszerét. A homérosi-héroikus kor kiválóságeszményén nevelkedett versenykultúra számára a költészeti-zenei versengés vált a *musiké* egyik legfontosabb megnyilvánulási formájává. Ezt tükrözik az Apollónnal vagy a Múzsákkal hangszeres tudásban versenyre kelni merészelőkről szóló mitoszok (Linos, Thamyris, Marsyas), és ezt őrzik a korábbi forrásokból merítő ókori szövegek is, amelyek a hajdani legnagyobb versenygyőzelmeket említik, így például Homéros és Hésiodos versengését vagy az első lesbosi költő, Terpandros győzelmét a spártai ünnepen Kr.e. 676-ban.

A minden ötödik évben sorra kerülő olympiai játékok köztes éveiben, a Kr.e. 6. századtól megrendezett és az olympiaihoz hasonlóan a teljes görögség részvételével megtartott további három nagy, mai szóhasználattal pánhellén ünnepen zenei versenyeket is rendeztek. Olympiában nem volt zenei verseny. A Nemeában Zeus, az Isthmoson Poseidón tiszteletére szervezett játékok zenei versenyein elnyert győzelmi koszorú éppúgy életre szóló dicsőséget jelentett, mint a sport- vagy a lovasversenyek első díja. Pindaros győzteseket ünneplő ódáinak egyike aulos-verseny győztesének nevét tette máig halhatatlanná. Az olympiasok harmadik évében a delphoi Apollón ünnepe, az ún. pythói játékok pedig főleg zenei versenyekből állt. Ezek kiemelkedő eseménye volt a szóló fúvóshangszerrel, szöveg nélkül előadott *pythói nomos*, amelyen a versenyzőnek a *nomos* szó jelentésének (szokás, törvény) megfelelően szigorúan kötött, öttételes formában kellett megjelenítenie Apollón harcát a Pythón sárkánnyal pusztán a hangszerjáték kifejező erejével.

A polisok saját vallási ünnepein is rendeztek zenei versenyeket. Athénben a régi Athéné-ünnep, a többnapos Panathénaia egyik napja teljes egészében a zenei versenyeké volt. Az athéni vázafestészet a legfontosabb forrás

a 6-5. századi versenyekhez. Minthogy a Panathénaián, ellentétben a pánhellén játékok versenyeivel a koszorú mellé tekintélyes pénzdíj is járt, az összegeket a város nyilvántartotta. Az ábrázolások forrásértékére utal, hogy egy Kr.e. 380 tájáról ránk maradt nyereménylista nagyrészt ugyanazokat a zenei versenyeket sorolja fel, amelyekkel a vázaképeken találkozunk.

Úgy tűnik, legalább hat féle zenei verseny volt Athénben, némelyiket külön felnőtt és ifjúsági kategóriában is megrendezték. A legnagyobb pénzdíjjal jutalmazott verseny a *kitharódia* volt, ezen a versenyző saját énekét kísérte a *kithara* nevű húros hangszerrel. Az ének nélküli húros hangszeres verseny volt a *kitharistiké*. A fúvós hangszer, a mai oboához és klarinéthoz hasonlítható felépítésű és hangú *aulos* kíséretében előadott ének volt az *aulódia*, a szóló hangszeres aulos-verseny az *aulétiké*, az aulosduett-verseny, valamint a hangszer nélküli epikus költészeti verseny, a *rhapsódia*.

Kr.e 450 körül készült a kiállított vörösalakos, lepattogzott festésű, de ép, bor és víz keverésére szolgáló kehelykratér. Jelenete kitharás versenyt ábrázol. Ifjú áll fenn a versenypódiumon, ami a zenei verseny ábrázolásának egyik legjellemzőbb ikonográfiai eleme. A képen a játékos a bal kéz ujjait egyesével illeszti a hangszer húrjaihoz hátulról, jobb kezében, bár itt alig észrevehető, szinte mindig ott van a csontból vagy fémből készült pengető. A hangszertestről színes mintával díszített húrvédő-takaró vászoncsíkok lógnak. A hasonló jelenetek némelyikén megfigyelhető az énekes kissé hátrahajtott feje és éneklésre nyitott szája is.

A budapesti kratér különlegessége, hogy a festő megkettőzte a győzelmet szimbolizáló szárnyas Niké-alakot. Közelről, oldalfényben kivehető, hogy a jobb oldali Niké győzelmi koszorút, a bal oldali pedig ajándékszalagot nyújt át a győztesnek. A Niké-figura megkettőzése, egy valószínű értelmezés szerint kettős győzelemre utal. Ezt támasztja alá egy Plovdivban őrzött *peliké:* mindkét oldalról két-két Niké száll a győztes felé, mindegyikük fölött felirat emlékeztet a négy győzelem helyszínére: Marathón, Panathénaia, Nemea és Isthmos. A Niké-alak megkettőzésére ugyanakkor elegendő magyarázatot adhat a hagyományosan szimmetrikus kompozíció igénye is – az előző értelmezést nem szükségképpen kizárva –, ilyen elrendezésű ugyanis a Kr.e. 6. század közepétől a vázákon megjelenő zenei verseny-jelenetek nagy többsége. A muzsikus középen áll. A központi figurát jobbról és balról keretező alakok vagy botra támaszkodó hallgatók, vagy szintén bottal ábrázolt, álló vagy széken ülő versenybírók. A Niké-alak megjelenésével az ikonográfiai hangsúly átkerül az előadásról a győzelemre, és ezzel a kitharódia és kitharistiké képi megkülönböztetése is elhomályosul.

A kratér előtt látható, 520–510 között készült feketealakos bortöltő kancsó (*oinochoé*) töredékén megmaradt alakról is felmerült, hogy kitharódia győztesét ábrázolja. A kitharódia szimmetrikus kompozíciója miatt a képmező szélén lévő alak, ha verseny témájú is a kép, inkább bíró vagy hallgató lehetne.

A töredék finom vonalú hangszerén jól látható az ekkoriban szabványos hét húr. A hangszer nem kitharára, inkább lyrára utaló jegyei (a húrfeszítő karok elhelyezése a hangszertesten és csavart vonalvezetésük), valamint a képen kissé oldalra fordított pozíciója symposionra is utalhat, és a hangszer az ilyen jelenetekről ismert, falra felakasztott típusba tartozhat: a zene, az ének természetesen a symposion elengedhetetlen kísérője. A kétféle zenei kontextus, verseny és symposion kapcsolatára utal, hogy a zenei verseny-jelenetes vázák nagy többségükben symposionhoz, vagyis a bor tárolásához, keveréséhez és fogyasztásához tartozó vázaformákon jelennek meg.

Feltehetően az ünnepek kardalaiból alakultak ki a hangszerkísérettel, táncolva előadott, karénekeket tartalmazó, a Dionysos-ünnepekhez kapcsolódó drámai és dithyrambos-versenyek. A kiállított, töredékesen fennmaradt, különleges témájú váza feltehetően egy, a drámai és a dithyrambos előadások kikristályosodását megelőző előadásformát tükröz, jóllehet készítése idején már mindkettő létezett. A Kr.e. 500 körülre keltezhető feketealakos, három nagyobb részletből összeállított ivóedényen (*skyphos*) szatírnak öltözött ünnepi kórus ad elő közelebbről nem meghatározható, hangszerrel kísért kartáncot. A szatírok régi típusú bölcsőkitharán játszanak, jobb kezükben pléktron, az edény mindkét füle alatt ünnepi előadás helyszínére utaló oltár-töredék. Mindössze öt feketalakos kitharás szatírkórus-jelenet ismert, ezek egyike a budapesti skyphos. A részletgazdagabb és épebb párhuzamos jelenetek alapján valószínűsíthető, hogy a budapesti szatírkórus is énekel.

A kórusok leggyakoribb kísérője, egyszersmind a görög kultúra másik legfontosabb hangszere a kettős-aulos volt. A Mediterraneumban akkoriban már évezredek óta elterjedt fúvóshangszert más kultúrákban is megtaláljuk, így az etruszkok zenéjének is alaphangszere, ahogy a 6. és 5. századi sírfreskók és szarkofágreliefek symposion-jelenetei is mutatják. Az aulosjáték etrúriai elterjedését a kiállítás negyedik tárgya tanúsítja. Az 570–560 között készült etruszko-korinthosi *alabastron* a Rosoni-festő műve. A váza ábrázolása egyedülálló: fő oldalán aulosjátékos látható. A jelenetet madár és párduc egészíti ki — a mai szemlélőben azt a képzetet kelti, mintha őket bűvölné el a zene. Az etruszk muzsikus 2009 tavaszán ajándékként került az Antik Gyűjteménybe.

KÁRPÁTI ANDRÁS

AZ ETRUSZK ALABASTRON DR. ÉS MRS. JEROME M. EISENBERG AJÁNDÉKA SZILÁGYI JÁNOS GYÖRGY TISZTELETÉRE